

УДК: 378 (81-13)

Карзакова Зувайда Жамиловна,
П.и.к., Ош мамлекеттик университети доценти
Карзакова Зувайда Жамиловна
Ошский государственный университет, к.п.н., доцент
Karazakova Zuvaida Zhamilovna
Osh State University, candidate of pedagogical sciences,
Associate Professor

Абдувалиева Буаида
Ош мамлекеттик университети, доценти
Абдувалиева Буаида
доцент, Ошский государственный университет
Abduvalieva Buaida
Osh State University, associate professor

ҮЧ КАБАТТУУ БОЗ ҮЙГӨ ЖАСАЛГАН ЭКСКУРСИЯДА БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮ АРКЫЛУУ ТЕКСТ ТҮЗҮҮ ЫКМАСЫ

Аннотация. Макалада Оштогу үч кабаттуу боз үйгө жасалган экскурсияда байкоо жүргүзүү аркылуу текст түзүү ыкмасы берилди. Бул ыкма көп жолу тажрыйбаланып, эффективдүү натыйжа берип жаткандыгын белгилөөгө болот. Студенттин кырдаал-шартка карата байкоосу, ыкчам ой жүгүртүүсү, текст түзүү ыкмасын толук өздөштүрүү жана текст студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн негизги каражаты, таанып-билүүнүн булагы боло алары каралды.

Негизги сөздөр: баарлашуу, текст түзүү, Оштогу академиялык ак өргөө, сыймыктуу мурас, Манас баатыр, айкел, килем, чий, сүрөт, уста, уз, даанышман, патриот, эмгекчил, маданий борбор.

СОЗДАНИЕ МЕТОДА СОСТАВЛЕНИЯ ТЕКСТА ПУТЕМ НАБЛЮДЕНИЯ НА ЭКСКУРСИИ ПО ТРЕХЭТАЖНОЙ ЮРТЕ

Аннотация. В статье приведен метод создания текста посредством наблюдения во время экскурсии по трехэтажной юрте в Оше. Следует отметить, что этот метод дает эффективный результат. В результате наблюдения за студентами в различных ситуациях, быстрое мышление, полное овладение методом текстовых сообщений и основными средствами повышения коммуникативной компетентности студентов, могут быть результатом источников знаний.

Ключевые слова: чат, создание текста, академическое происхождение в Оше, почетное наследие, герой Манаса, статуя, ковер, сырой, живопись, ремесленник, пассивный, мудрый, патриотический, трудолюбивый, культурный центр.

CREATING A METHOD OF COMPOSING A TEXT BY OBSERVING A TOUR OF A THREE-STORY YURT

Abstract. The article is about a method of creating a text through observation during a tour of a three-story yurt in Osh. It should be noted that this method gives an effective result. As a result of observing students in various situations, quick thinking, complete mastery of the text messaging method and the main means of increasing the communicative competence of students can be the result of sources of knowledge.

Keywords: chat, text creation, academic origin in Osh, honorary heritage, hero of Manas, statue, carpet, raw, painting, artisan, passive, wise, patriotic, hardworking, cultural center

Лингвистика илими сүйлөшүү, баарлашуу, пикир алмашуу текст аркылуу ишке аша тургандыгын белгилейт. Баарлашуу өз максатына толук жетиши үчүн айтуучу да, угуучу да бере турган маалыматын (информацияны) толук жана жеткиликтүү кылып, тил бирдиктери аркылуу туюндура билиши шарт. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандырып, өркүндөтүүнүн алгылыктуу жана натыйжалуу каражаты болуп текст саналат. Демек, студент өз алдынча текст түзүү, аны өркүндөтүү аркылуу өзүнүн баарлашуу көндүмдөрүн (компетенттүүлүгүн) өркүндөтө алат.

«Текст – маалымат алмашуунун бирдиги» деген бүтүмдү негизги жобо катары белгилөө максатка ылайык [2]. Студенттин коммуникативдик компетенттүүлүгү анын текстти өз кебинде орундуу колдоно алуу көндүмдөрүнө жараша аныкталат, бааланат. Демек, баарлашууга үйрөнүү үчүн текст түзө билүүнүн мааниси зор. Андыктан текст түзүүдө маалыматты ирети менен айтуу өзгөчө мааниге ээ.

Экскурсия студенттердин дүйнөнү ырааттуу таанып-билүүсүнө, ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүнө, түрдүү кырдаалдарды чечүүгө, окутуучунун студентти, студенттердин бири-бирин жакындан таанып билишине ж.б. көмөк көрсөткөн окутуунун эффективдүү түрлөрүнө кире тургандыгын А.В.Хуторский «Современная дидактика» эмгегинде айтып, аны киришүү, коштоп жүрүүчү жана жыйынтыктоо деп, үч бөлүккө бөлгөн [4:310]. Анын пикирин

алгылыктуу деп эсептеп, комплекстүү курсияда байкоо жүргүзүү аркылуу текст түзүү ыкмасына кайрылып көрөлү. Бул ыкма студенттерди кыска убакыт ичинде сабаттуу текст түзүүгө, жагдайга карата өз оюн дароо билдирүүгө, болуп жаткан окуяны, кубулушту ж.б. тез кабыл алууга жана пикирин тартынбай айтууга, коргоого машыктырат.

Текст түзүүдө сүйлөшүүгө мотив берүүчү кырдаалдар түзүлүшү шарт. Бул учурда автор жагдайга байкоо жүргүзөт, маалымат чогултат, тексттин темасын, тибин ж.б. аныктап, керектүү тилдик каражаттарды колдонууну алдын ала пландаштырат.

1. Текстке даярдык төмөнкүчө жүргүзүлөт.

Окуу жайда:

- Окутуучу тарабынан студенттерге Оштогу үч кабаттуу боз үйгө барып, көргөн-билгендерин, сезим-туюуларын ырааттуу жазууга же айта алууга даярдануулары эскертилет (саякаттын жүрүшүн тексттин бөлүктөрүн так аныктоого, ажыратууга ылайыктап уюштуруу зарыл, ошондуктан ар бир тыныгууга маани берилип, басым жасалат).

Үч кабаттуу боз үйдүн жанында:

- Бүгүнкү саякатты эмнеден баштоо керек? Кыргыз элинин улуулугу, бай мурастары, үч кабаттуу боз үйдүн тарыхы жана анын сыртына, канча кабаттан турарына, түзүлүшүнө, ички жасалгасына, сүрөттөргө, буюмдарга ж. б. көңүл бурулат;

Предметке байкоо:

- Ар бир студент өзүнө таасир калтырган предметке (тарыхый каар-

мандардын же айбаттуу жаныбарлардын сүрөтү, тарыхый буюм, боз үйдүн жалпы түзүлүшү ж.б.) дыкаттык менен байкоо жүргүзүлөрү, андан соң тайпага алган маалыматтары, сезимдери, таасири тууралуу айтып берери эскертилет.

Боз үй ичинде:

Окутуучу: Боз үйдүн ичинде кандай сезимге ээ болдуңар, бүгүнкү саякат кандай таасир калтырды жана бул боюнча жеткиликтүү айтып бере аласыңарбы?

2. Тексттин темасын талкуулоо

- Текстти кандай атоого болот? (Студенттер «Академиялык ак өргөө», «Манас баатырдын ак өргөөсү», «Тарыхый ак өргөө» ж.б. темаларды сунушташат);

- тексттин темасынан четтөөгө болбой тургандыгы, эмнени көрсө, кандай сезимге ээ болсо, кандай ой жүгүртсө, ошону гана жазуу керектиги эскертилет;

3. Тексттин түзүлүшүн, тибин, стилин талкуулоо жана аныктоо:

- Текст кантип башталат, киришүүдө эмнелерди айтууга болот жана андан кандай майда бөлүкчөлөрдү (баатырлар, жаныбарлар, жасалга, түзүлүшү, архитектурасы, автору, кимдердин эмгеги жумшалган ж.б. тууралуу) бөлүп алууга болору талкууланат;

- айрыкча, биринчи сүйлөмдү ошол майда бөлүкчө жөнүндө туура түзүү зарыл. Анткени, бул ушул бөлүктө эмне тууралуу кеп болорун кабарлайт;

- текстти кандай жыйынтыктайт;

- жыйынтыктоочу сүйлөмдү түзүү;

- эмнени белгиледиңер (тексттин бөлүктөрүн, планын);

- текст жазууга даярдануу этабындагы иш-аракеттерди эске тутуу үчүн жазып алабыз: (тексттин планын түзүү, эмне тууралуу айтууну так аныктоо, текстти жазуу жана текшерүү).

4. Текст жазылат жана текшерилет (түзүлгөн текстти жуптар арасында же тайпада талдоого жана катадан арылтып, кайрадан түзүүгө болот).

5. Ишти жыйынтыктоо

- Текст жазуу менен эмнеге жетиштиңер

(көргөн-билгендерди, байкоолорду айтууга, жазууга көнүштү);

- бул көндүмдөргө ээ болууга эмне өбөлгө болду (боз үйгө бардык, кыргыз тарыхы тууралуу жаңы маалыматтарга ээ болдук, байкоо жүргүздүк, ой жүгүрттүк, боз үй тууралуу башкаларга айтып берүүгө даярбыз, патриот болууга, тарыхый мурастарды сыйлоого, сактоого умтулдук ж.б.).

Түзүлгөн тексттин болжолдуу үлгүсү:

Оштогу академиялык ак өргөө

Кыргыз - дүйнө эли сыяктуу эле өзүнүн тарыхын, үрп-адат, салтын, маданиятын, тилин, жазуу-сызуусун сактап келген байыркы эл. Кыргыз элинин тарыхы, маданияты - муундан муунга, укумдан-тукумга өтүп түбөлүктүү келе жаткан сыймыктуу мурас. Кыргыз Республикасында «2016-жыл – Тарых жана маданият жылы» деп белгиленди. Республика боюнча буга карата иш пландар түзүлүп, жүзөгө аша баштады.

Манас баатырдын академиялык ак өргөөсү - этнографиялык энциклопедия жана «Манас» эпосунун үчилтигине арналып курулган. Анын бийиктиги 14 метр, биринчи кабатынын туурасы 18, 2-кабатынын туурасы 12, 3-кабатынын туурасы 6 кез. Ар бир кабатка ички-тышкы этнографиялык көркөм сүрөт жабдууларга ээ.

Ак өргөөнүн 3 кабаты ички-тышкы этнографиялык көркөм сүрөт жабдууларга ээ. Анда алп түрк кагандары, түрк дүйнөсүн коргоп турган баатырлар, Ай менен Күндүн ширөөсүнөн, Асман менен Жердин тирөөсүнөн бүткөн Манас жана чоролору, пикирлеш кандары болгон Бакай, Кошой, Көкөтай, Көкчө, Алманбет, Чубак, Ажыбай ж.б.у. сыяктуулардын айкелдерин асемделе чагылдырылган. Айтмакчы, булардын катарында Кыз Сайкал, Каныкей, Айчүрөк, Куялы сыяктуу аялзаттын жана ашынган сулуулары да бар.

Курулуштагы ак өргөөнүн көркүн чыгарып турган негизги иштердин бири кол өнөр жумуштары – килем иштери жана чий чырмао аземдери. Өргөөгө Лейлек, Баткен жана Алай аймактарынын уздарына

атайын буюртулуп соктурулган, демейдеги килемдерден өзгөчө, көздүн жоосун алган, күн сызык лабиринт формасында согулган, Сулайман тоо жана Саймалы-Таш сүрөт-жазмалары түшүрүлгөн, эзелки биздин ата-тектердин тарыхый доорго чейинки болгон илим-билимдин маданиятын аныктап турган үч ордо килеми төшөлгөн.

Ак өргөөнүн 3-кабатына салынган ордо килемге биздин байыркы жердешибиз окумуштуу Махмуд Кашкаринин түрк элдери жашаган аймактар туурасындагы төгөрөк картасы бетине түшүрүлүп согулса, 2-кабаттагы ордо килем бетине байыркы биздин ата-тектердин Алай, Баткен тоолорундагы таш беттерине Жер жана регионалдык аймактар туурасында жазылган сүрөттөрү түшүрүлүп согулган.

Ак өргөөнүн биринчи кабатына тартылган чий бетине «Манас» эпосундагы согуш панорамасы түшүрүлсө, 2-кабатындагы чийге эпостогу мамлекеттик ишмердиктер келтирилген. Булардан айырмаланып, 3-кабатка Манас баатырдын жана Каныкей эненин жашоо-шарты оролгон.

Өргөөнүн үзүктөрүнө Саймалы-Таш сүрөт жазмалары түшүрүлгөн, жабык баштарына кыргыз элинин согуш өнөрү, килем бетине дипломатиялык иштер согулуп коюлган. Мындай ажайып азем иштерди Ак өргөөнүн кырчоо жана төтөгө жумуштарынан да көрүүгө болот, же болбосо муну андагы элдик үрп-адатты, салт-санааны жана улуттук эмгекти, оюн-зоокту

чагылткан этнографиялык бөтөнчөлүктөр айкындап турат.

Булардын ичинен кирген адамдын өмүрү узун болуп, ден соолугу сак жүрсүн үчүн керегелер Алайдын арчасынан, кайраты темирдей бек болсун деп Алайкуунун четининен, түндүгү түрүлүп турсун деп Кара-Кулжанын кара талынан, улут сыймыгы болсун үчүн устундары Алайкуунун асыл карагайынан алып келинип жасалган.

Үч кабаттуу ак өргөөнүн курулушуна усталардын, уздардын, дизайнерлердин, сүрөтчүлөрдүн өтөгөн эмгектери айтып бүткүс жана баа жеткис. Эң негизгиси, Ак өргөө Л.Жусупакматовдун идеясы боюнча тургузулгандыгын унутта калтырууга болбойт.

Кыргыздын тарыхын жана маданиятын ичине камтыган үч кабаттуу академиялык ак өргөө - ар бир адамга дүйнөнү, кыргызды таанып-билүүгө, даанышмандыкка, патриоттуулукка, эмгекчилдикке, билимдүүлүккө чакырган маданий борбор. Кыргызстандын ар бир жараны мекенди, элди жана анын тарыхын, маданиятын сактоого, сыйлоого, өнүктүрүүгө милдеттүү [1].

Жыйынтыктап айтканда, жогорудагы ыкма аркылуу студенттин кырдаал-шартка карата байкоосу, ыкчам ой жүгүртүүсү өнүктү, текст түзүү ыкмасын толук өздөштүрдү жана текст студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өр-күндөтүүнүн каражаты, таанып-билүүнүн булагы боло алат деген тыянак чыгарылды.

Адабияттар

1. *Жусупакматов Л.* Манас атанын Ак өргөө академиясы. – Ош: 1995.
2. *Маразыков Т.* Текст таануу жана анын айрым маселелери. –Б.: 2005.
3. Улуттук дөөлөттөр. Түз. Каразакова З.Ж. – Ош. 2011.
4. *Хуторский А. В.* Современная дидактика. – Санкт-Петербург: 2001.
5. *Чыманов Ж.* Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. –Б.: 2009.